

Werkgelegenheid in Den Haag

DRS. H. OLDEN* — DR. M. H. STIJNENBOSCH**

Den Haag heeft een werkgelegenheidsstructuur die sterk wordt gedomineerd door de non-profitsector. Er is bovendien nauwelijks sprake van een industriële traditie. De ontwikkelingen in de werkgelegenheidsstructuur van de hofstad zijn het onderwerp van dit artikel. Door de sterke groei die de non-profitsector heeft doorgemaakt, heeft de werkgelegenheid zich, in tegenstelling tot in de meeste andere grote steden, aan het einde van de jaren zeventig kunnen stabiliseren. In 1981 is deze „gunstige“ ontwikkeling echter omgeslagen. De sterk gestegen werkgelegenheidsverliezen in de industrie en de bouw — als gevolg van de economische teruggang — worden sindsdien niet meer goedge maakt door de groei van de werkgelegenheid in de collectieve sfeer. De auteurs spreken de vrees uit dat de werkgelegenheid in Den Haag in de komende jaren nog zwaardere klappen zal krijgen gezien de plannen van het kabinet-Lubbers om het aantal ambtenaren in te krimpen.

Inleiding

Het economisch functioneren van de grote steden staat momenteel volop in de belangstelling; enerzijds vanwege de vermeende potenties voor economisch herstel, anderzijds omdat de werkloosheid steeds grotere vormen gaat aannemen. In dit artikel zal enig recent cijfermateriaal worden gepubliceerd over de ontwikkelingen van de werkgelegenheid in Den Haag. De gegevens zijn ontleend aan het gewestelijk bedrijvenregister 1). Tevens wordt aandacht besteed aan het proces van bedrijfsverplaatsing. Dit sluit aan bij twee recent in *ESB* verschenen artikelen over de bedrijvigheid in Amsterdam en Rijnmond 2). De Dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Den Haag heeft reeds aandacht besteed aan het verplaatsingsproces in de periode 1969–1974 3).

Recente werkgelegenheidsontwikkelingen

In de periode 1969–1982 is het aantal arbeidsplaatsen in Den Haag afgenomen met ruim 30.000 (tabel 1). De teruggang in de werkgelegenheid is daarbij iets achtergebleven bij de bevolkingsdaling. Het aantal beschikbare arbeidsplaatsen per inwoner is daardoor gestegen van 0,41 in 1969 tot 0,44 in 1982. De teruggang was het sterkst in het begin van de jaren zeventig (gemiddeld bijna 2% per jaar); daarna is de daling minder geworden (ongeveer 1% per jaar).

Opvallend in vergelijking met Amsterdam en Rotterdam is dat de daling in 1979 omgeslagen is in een lichte groei, ondanks een verdere teruggang van het aantal bedrijven. Niet de komst van nieuwe bedrijven naar Den Haag, maar de ontwikkelingen bij bestaande bedrijven en instellingen zijn voor de groei van de werkgelegenheid verantwoordelijk. De opleving lijkt van korte duur. In 1981 is onder invloed van de economische recessie weer sprake van een achteruitgang.

Interessant is de vraag hoe deze ontwikkelingen tot stand zijn gekomen. In de periode 1969–1982 is het werkgelegenheidsverlies het grootst in de bedrijfstakken handel, horeca en reparatiebedrijven met ruim 21.000 arbeidsplaatsen, de industrie en openbare nutsbedrijven met ruim 15.000 arbeidsplaatsen en de bouwnijverheid en -installatiebedrijven met 7700 arbeidsplaatsen (tabel 2).

Tabel 1. Het aantal vestigingen en werkzame personen in Den Haag, 1969–1982 (stand per 1 april)

1-4	Vestigingen	Werkzame personen
1969	26.123	228.287
1974	21.974	206.803
1979	20.596	196.478
1980	20.250	198.210
1981	20.047	199.730
1982 a)	18.326 b)	197.882

a) Stand per 1 mei.

b) Ca. 50% van de teruggang van het aantal vestigingen is statistisch te verklaren; andere registratie van eenmansbedrijven.

Bron: Bedrijvenregister.

In de loop van de tijd neemt dat verlies aanzienlijk af. Vooral bij de handel, horeca en reparatiebedrijven is dat opvallend. Tussen 1969 en 1974 daalt het aantal arbeidsplaatsen in die bedrijfstak met gemiddeld 2.500 per jaar. Tussen 1974 en 1979 bedraagt dit aantal 1.400 en na 1979 430 per jaar. Deze ontwikkeling treedt vooral op bij de detailhandel. Doordat de bevolkingsdaling in Den Haag in de tweede helft van de jaren zeventig sterk is afgenomen, kan deze bedrijfsklasse zich beter staande houden.

* Medewerker Rijksplanologische Dienst, Den Haag.

** Medewerker Geografisch Instituut Rijksuniversiteit, Utrecht. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

1) De gegevens waarop dit artikel is gebaseerd, zijn ontleend aan het bedrijvenregister van het gewest 's-Gravenhage. Dit register registreert vestigingen; geen ondernemingen. Voor de bedrijfsmigratie betekent dit dat een verplaatsing als zodanig wordt geregistreerd als de oude vestigingsplaats wordt verlaten. Blijft een onderdeel van een bedrijf of instelling op de oude vestigingsplaats achter, dan is niet van een verplaatsing sprake. Indien verscheidene onderdelen op één (nieuwe) lokatie worden geconcentreerd zijn in het bedrijvenregister verscheidene verplaatsingen geregistreerd. Waar in het artikel over bedrijf wordt gesproken, wordt in feite vestiging bedoeld. De mutaties zijn in het jaar van optreden aan de betreffende componenten toegekend. De ontwikkelingen die in de jaren na een oprichting of een verplaatsing zijn opgetreden, worden toegerekend aan de ontwikkeling bij ter plaatse gevestigde bedrijven.

2) W. T. M. Molle en J. G. Vianen, Het vertrek van bedrijven uit Amsterdam, *ESB*, 16 juni 1982, blz. 608–613; J. B. Buunk en P. C. M. Elberman, De dynamiek in het bedrijvenbestand in Rijnmond, *ESB*, 1 december 1982, blz. 1286–1290.

3) J. van der Linden, *Rapport onderzoek migratie motieven bedrijven 's-Gravenhage 1969–1974*, Dienst voor de Stadsontwikkeling, 's-Gravenhage, 1979.

Tabel 2. Het aantal arbeidsplaatsen in Den Haag per bedrijfstak, 1969-1982

	1969	1974	1979	1981	1982
Landbouw en visserij	2.356	1.605	1.373	1.281	1.505
Industrie en openbare nutsbedrijven	30.937	24.057	19.478	18.191	15.639
Bouwnijverheid en installatiebedrijven	19.146	15.486	12.946	12.413	11.442
Handel, horeca en reparatiebedrijven	57.297	44.626	37.449	36.296	36.151
Transport-, opslag- en communicatiebedrijven	15.381	14.053	13.871	14.386	14.370
Banken, verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening	32.986	35.807	37.113	37.238	36.767
Overige dienstverlening	70.184	71.169	74.248	79.925	82.008
Totaal	228.287	206.803	196.478	199.730	197.882

Bron: Bedrijvenregister.

Bij de groothandel heeft het verlies zich daarentegen gecontinueerd.

De bedrijfstakken overige dienstverlening en banken, verzekeringswezen en zakelijke dienstverlening zijn tussen 1969 en 1982 gegroeid met respectievelijk 12.000 en 3.800 arbeidsplaatsen. Terwijl de werkgelegenheidsgroei bij de laatstgenoemde bedrijfstak geleidelijk aan is afgenomen en er na 1980 zelfs sprake is van verlies aan werkgelegenheid, is de overige dienstverlening steeds sneller gaan groeien. Deze toename is na 1979 zelfs zodanig dat het verlies in de overige bedrijfstakken ruimschoots wordt gecompenseerd. Vooral de overheid heeft in de tweede helft van de jaren zeventig een snelle groei doorgemaakt. Vóór 1974 is de werkgelegenheid bij de overheid afgenomen door de spreiding van rijksdiensten en de verplaatsing van een aantal rijksdiensten naar de randgemeenten (Rijswijk, Voorburg en Leidschendam). De hernieuwde daling van de werkgelegenheid in het laatste jaar komt voor rekening van de industrie en openbare nutsbedrijven en de bouwnijverheid en -installatiebedrijven die respectievelijk 2.500 en 1.000 arbeidsplaatsen verliezen. De overige dienstverlening laat nog steeds een groei zien, zij het dat deze op een lager niveau ligt dan in de voorafgaande periode.

Door de ontwikkelingen in de afgelopen periode is de kwartaire sector (non-profitsector) een steeds groter stempel op de Haagse economie gaan drukken. Tussen 1969 en 1982 is het aandeel van de werkgelegenheid in de overige dienstverlening opgelopen van 30% tot ruim 40%. In dit licht bezien moet worden gevreesd dat de door het kabinet-Lubbers aangekondigde vermindering van het aantal arbeidsplaatsen bij de overheid ernstige gevolgen zal hebben voor de Haagse economie.

De bedrijfsdynamiek

Het vorenstaande geeft alleen inzicht in het saldo van de ontwikkelingen. Het oprichten van nieuwe en het opheffen, verplaatsen, uitbreiden en inkrimpen van bestaande bedrijven liggen ten grondslag aan de ontwikkelingen. Helaas zijn voor de gemeente Den Haag dergelijke gegevens slechts tot 1977 voorhanden. Net als in andere grote steden wordt de teruggang van het aantal arbeidsplaatsen voor een belangrijk gedeelte verklaard door de opheffing van bedrijven 4). Tegenover het grote aantal opheffingen staat ook een groot aantal nieuw opgerichte bedrijven, zij het dat niet het gehele verlies aan werkgelegenheid kan worden goedgehaakt. Bij verplaatsing zijn veel minder arbeidsplaatsen betrokken. Door het kleine aantal naar Den Haag verplaatste bedrijven is het negatieve saldo op de verplaatsingsbalans echter veel groter dan op de oprichtingsbalans. Over de afzonderlijke processen inkrimping en uitbreiding zijn geen gegevens bekend. Per saldo zijn hierdoor wel minder arbeidsplaatsen verloren gegaan dan door verplaatsingen of opheffingen.

Uit een analyse van de ontwikkelingen in de tijd blijkt dat het geringere verlies aan werkgelegenheid na 1974 vooral toe te schrijven is aan de afname van het negatieve verplaatsingssaldo (zie tabel 3). Terwijl tussen 1969 en 1974 gemiddeld 2.550 arbeidsplaatsen per jaar verloren gaan door verplaatsing bedraagt dit aantal tussen 1974 en 1977 nog „slechts” 1.300. Weliswaar neemt ook het aantal verplaatsingen af, maar de belangrijkste

Tabel 3. Mutatiebalans bedrijvigheid Den Haag in procenten van het gemiddelde bestand aan vestigingen en arbeidsplaatsen, 1969-1977

	Vestigingen		Arbeidsplaatsen	
	1969-1974	1974-1977	1969-1974	1974-1977
Oprichtingen	5,0	5,0	2,2	1,7
Opheffingen	- 6,6	- 7,1	- 2,6	- 2,4
Verplaatsingen naar Den Haag	—	0,1	0,1	0,1
Verplaatsingen uit Den Haag	- 1,0	- 0,8	- 1,2	- 0,7
Saldo uitbreidingen-inkrimpingen			- 0,3	- 0,5

Bron: Bedrijvenregister.

Tabel 4. De bedrijfsverplaatsingen uit Den Haag naar bedrijfstak, 1969-1980 a)

	Vestigingen		Werkzame personen		Gemiddelde omvang naar aantal werksamen personen
	absoluut	in procenten	absoluut	in procenten	
Industrie en openbare nutsbedrijven	61	15	1.809	11	30
Bouwnijverheid en installatiebedrijven	46	12	2.023	13	44
Handel, horeca en reparatiebedrijven	133	34	3.867	25	29
Transport-, opslag- en communicatiebedrijven	5	1	109	1	22
Banken, verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening	62	16	3.281	21	53
Overige dienstverlening	83	21	4.464	28	54
Onbekend	6	2	187	1	
Totaal	396	100	15.740	100	40

a) Ten gevolge van afrondingen kunnen bij optellen kleine verschillen ontstaan.

oorzaak voor deze ontwikkeling is de daling van de gemiddelde omvang. Voor 1974 bedraagt deze nog 11 werknemers per bedrijf en daarna is het aantal teruggevallen tot 8. De ontwikkeling in Den Haag wijkt wat af van die in Amsterdam, waar de verplaatsingscomponent veel stabielier in de tijd lijkt te zijn.

Hoewel bij het verplaatsingsproces veel kleinere bedrijven (een- of tweepersoonsbedrijfjes) zijn betrokken, besteedt dit artikel alleen aandacht aan de groep bedrijven met 10 of meer werksamen personen. Door deze selectie heeft de analyse betrekking op 20% van de verplaatste bedrijven (d.i. 396 bedrijven) en op 80% van de bij het verplaatsingsproces betrokken werkgelegenheid (d.i. 15.740 arbeidsplaatsen). Een vergelijking met de totale populatie over de periode 1969-1977 leert dat deze selectie betrouwbaar is 5).

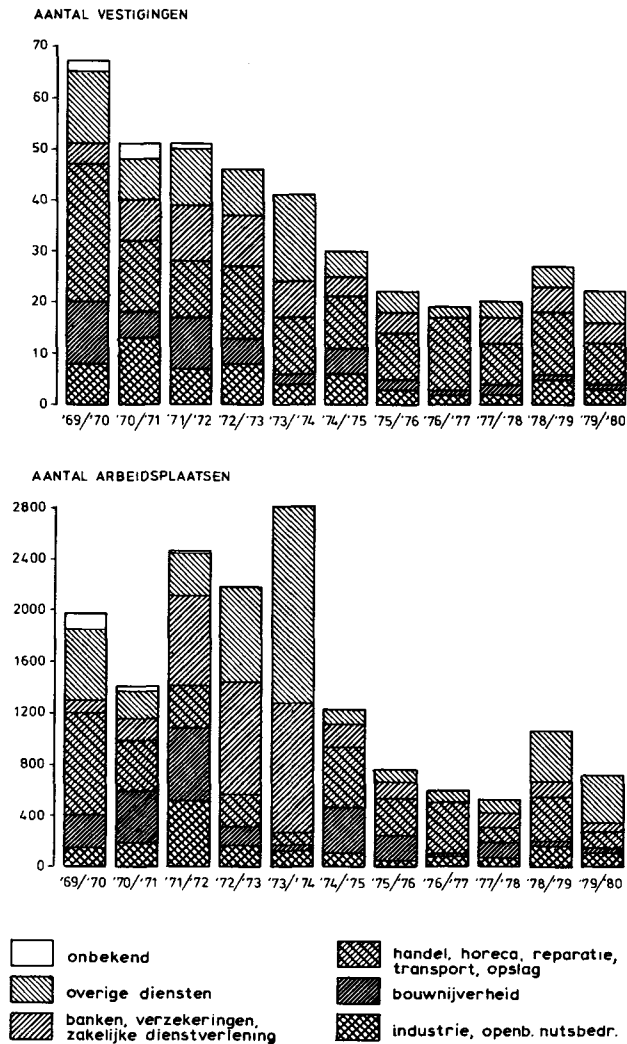
De verplaatsingen naar bedrijfstak

Het merendeel van de uit Den Haag vertrokken bedrijven is afkomstig uit de dienstensector (zie tabel 4). Daarbij valt op dat er nogal wat kleinere bedrijven uit de bedrijfstak handel, horeca en reparatiebedrijven bij het verplaatsingsproces betrokken zijn. Het gaat vrijwel uitsluitend om groothandel. In deze bedrijfsklasse hebben zich 121 bedrijven met 3.570 werknemers verplaatst. Gemeten naar het aantal arbeidsplaatsen is de overige dienstverlening echter koploper. Hier is de invloed van een klein aantal grote overheidsdiensten merkbaar. In de bedrijfsklasse openbare dienstverlening zijn 28 instellingen met 2.775 werknemers verplaatst.

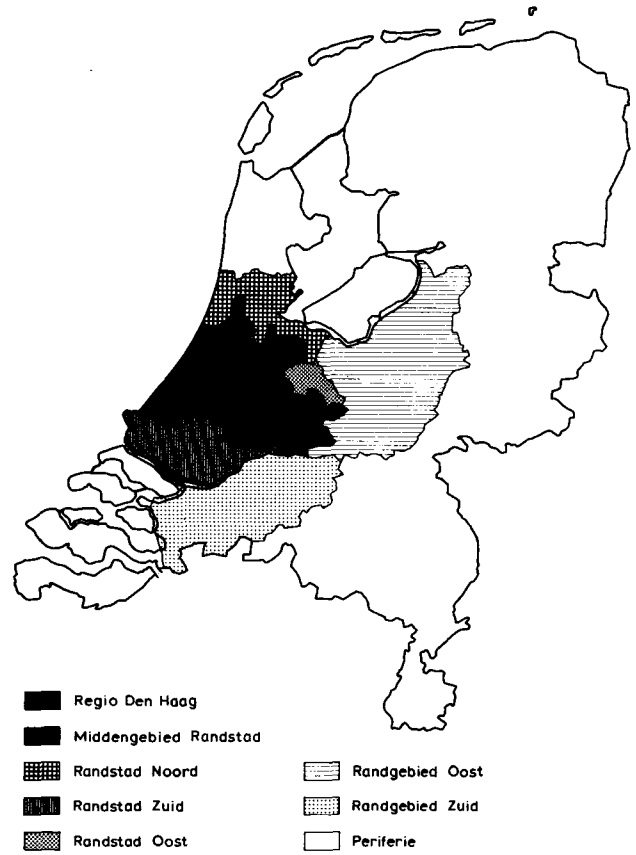
4) Zie o.m. Molle en Vianen, op. cit., 1982; Buunk en Elderman, op. cit., 1982.

5) Doordat het bedrijvenregister alleen integrale verplaatsingen telt is het aantal verplaatste overheidsdiensten dat uit het register komt kleiner dan in werkelijkheid. Bij de overheid komen veel partiële verplaatsingen voor. Volgens het rapport *Evaluatie van de spreiding rijksdiensten* (Rijksplanningologische Dienst, 1982) bedraagt het aantal arbeidsplaatsen dat uit de Haagse regio gespreid is 4.150. Uit de gegevens van het bedrijvenregister die hier gehanteerd worden komt een aantal van 780 naar voren.

Figuur 1. Bedrijfsverplaatsingen vanuit Den Haag naar bedrijfstak en jaar van vertrek, 1969-1980

Figuur 2. Gebiedsindeling Nederland

Tabel 5. Bedrijfsverplaatsingen vanuit Den Haag naar richting, 1969-1980 a)

	Vestigingen		Werkzame personen		Gemiddelde omvang naar aantal werkzame personen
	absoluut	in procenten	absoluut	in procenten	
Regio Den Haag	208	53	9953	63	48
Middengebied Randstad	41	10	1170	7	29
Randstad Noord	22	6	441	3	20
Randstad Zuid	44	11	1069	7	24
Randstad Oost	22	6	764	5	35
Randstad	337	85	13.397	85	40
Randgebied Oost	16	4	413	3	26
Randgebied Zuid	7	2	183	1	26
Intermediaire zone	23	6	596	4	26
Overig Nederland	23	6	1376	9	60
Buitenland	11	3	227	1	21
Onbekend	2	1	144	1	
Totaal	396	100	15.740	100	40

a) Ten gevolge van afrondingen kunnen bij optellen kleine verschillen ontstaan.

Den Haag liggende gemeenten. Met name Rijswijk oefent met 83 verplaatsingen een sterke aantrekkingskracht uit. Ook de groeiern Zoetermeer en Voorburg trekken nogal wat Haagse bedrijven aan. De bedrijfsmigratie uit Den Haag is beslist niet zonder betekenis voor de werkgelegenheids groei van de overige gewestgemeenten. In de periode 1972-1980 komt minimaal 28% van die groei voor rekening van uit Den Haag afkomstige bedrijven met meer dan 10 werknemers 7). Opvallend is eveneens, dat een

6) H. F. L. Ottens, *Het Groene Hart in de Randstad, een beeld van de suburbanisatie in Zuidwest Nederland*, Assen, 1976.

7) In verband met de beschikbaarheid van cijfermateriaal is de berekening gebaseerd op de overige gemeenten uit het bestuurlijk stadsgewest, te weten Rijswijk, Voorburg, Leidschendam, Pijnacker, Nootdorp en Zoetermeer.

In figuur 1 is de ontwikkeling in de tijd geschetst. In de loop van de onderzoeksperiode is het aantal verplaatsingen per jaar aanvankelijk geleidelijk afgenomen. Na 1977 schommelt het aantal. Gemeten naar het aantal arbeidsplaatsen in de dalende tendens per jaar minder goed zichtbaar. Wel is het verlies in de periode voor 1974 aanmerkelijk groter dan daarna.

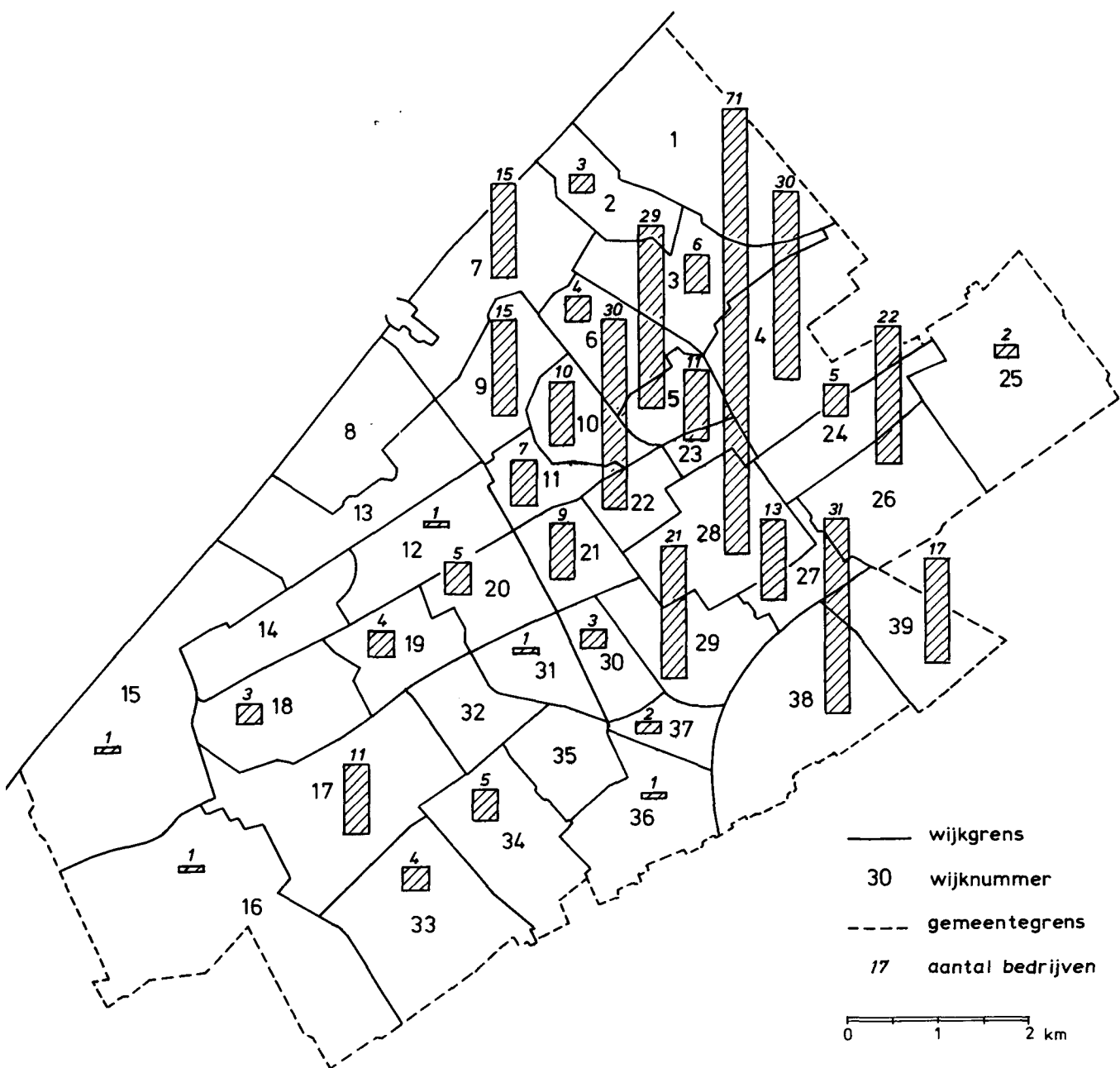
Niet alleen de omvang maar ook de samenstelling van de migratiestroom is veranderd. In de tweede helft van de jaren zeventig neemt het aandeel van de verplaatsingen in de overige dienstverlening en de bouwnijverheid sterk af. Het aandeel van de verplaatsingen in de bedrijfstak handel, horeca en reparatiebedrijven is daarentegen sterk toegenomen. Opvallend is dat de bedrijfsklasse openbaar bestuur na 1974 nauwelijks nog deelneemt aan het migratieproces.

Bedrijfsverplaatsingen naar richting

Om de bedrijfsverplaatsingen naar richting te onderzoeken is gebruik gemaakt van een door Ottens gehanteerde indeling in vijf gebieden 6). De gemeenten Pijnacker, Zoetermeer en Zoeterwoude, die Ottens tot het Middengebied rekent zijn hier toegevoegd aan de regio Den Haag. Als grens tussen de intermediaire zone en de periferie is gekozen voor de lijn Zwolle-Arnhem-Tilburg-Breda (zie figuur 2).

Het overgrote deel van de uit Den Haag vertrokken bedrijven (85%) vestigt zich opnieuw binnen de Randstad (zie tabel 5). De bedrijven hebben een duidelijke voorkeur voor de nabije omgeving. Ruim de helft van de bedrijven vestigt zich in de direct rond

Figuur 3. Bedrijfsverplaatsingen uit Den Haag naar wijk van herkomst, 1969-1980

Indeling van de stad in 39 wijken

Wijk Omschrijving

- 1 Oostduinen
- 2 Belgisch Park
- 3 Westbroekpark en Duttendel
- 4 Benoordenhout
- 5 Archipelbuurt
- 6 Van Stolkpark en Scheveningse Bosjes
- 7 Scheveningen
- 8 Duindorp
- 9 Geuzen- en Statenkwartier
- 10 Zorgvliet
- 11 Duinoord
- 12 Bomen- en Bloemenbuurt

Wijk Omschrijving

- 13 Vogelwijk
- 14 Bohemen en Meer en Bos
- 15 Kijkduin en Ockenburgh
- 16 Kraayenstein en De Uithof
- 17 Loosduinen
- 18 Waldeck
- 19 Vruchtenbuurt
- 20 Valkenboskwartier
- 21 Regentessekwartier
- 22 Zeeheldenkwartier
- 23 Willemspark
- 24 Haagse Bos
- 25 Mariahoeve en Marlot

Wijk Omschrijving

- 26 Bezuidenhout
- 27 Stationsbuurt
- 28 Centrum
- 29 Schildersbuurt
- 30 Transvaalkwartier
- 31 Rustenburg en Oostbroek
- 32 Leyenburg
- 33 Bouwlust
- 34 Morgenstond
- 35 Zuiderpark
- 36 Moerwijk
- 37 Groente- en Fruitmarkt
- 38 Laakkwartier en Spoorwijk
- 39 Binckhorst

niet onaanzienlijk aantal bedrijven zich in Rotterdam (29), Amsterdam (10) en Utrecht (11) vestigt. Het gaat vooral om wat kleinere bedrijven uit de dienstverlenende sector die blijkbaar de voorkeur geven aan een stedelijk produktiemilieu. De dichtstbijgelegen grote stad, in dit geval Rotterdam, trekt daarbij de meeste bedrijven aan.

De migratie richting Groene Hart en zuidelijke Randstad richt zich op gemeenten die direct grenzen aan de regio Den Haag. Voor de rest van het Middengebied bestaat nagenoeg geen belangstelling.

Opmerkelijk is dat het aantal bedrijven dat in de verder gelegen gebieden een nieuwe vestigingsplaats vindt, vrijwel net zo groot is als het aantal verplaatsingen naar de Noordelijke Randstadvleugel en de Intermediaire Zone.

Gemeten naar het aantal arbeidsplaatsen ligt de nadruk nog sterker op het direct rond Den Haag liggende gebied. De bedrijven die zich naar dit gebied verplaatsen zijn relatief groot (gemiddeld 52 arbeidsplaatsen). De bedrijven die zich naar het overige deel van de Randstad en de Intermediaire Zone verplaatsen zijn veel kleiner (gemiddeld 20 à 30 arbeidsplaatsen). Dit is niet geheel in overeenstemming met de gangbare theorie, waarbij verondersteld wordt dat kleinere bedrijven zich in het algemeen over relatief kortere afstand verplaatsen dan grotere bedrijven. In overig Nederland hervestigen zich de grootste bedrijven (gemiddeld 60 arbeidsplaatsen). Dit gebied trekt dan ook twee keer zoveel vanuit Den Haag verplaatste werkgelegenheid aan als de intermediaire zone. De verplaatsing van een aantal grote rijksdiensten is hiervoor verantwoordelijk.

In het Haagse bedrijfsmigratieproces is de suburbanisatietendens duidelijk zichtbaar. Bijna 65% van de bedrijven en 75% van het aantal werkzame personen komt in een (verstedelijkte) platelandsgemeente terecht. Vooral de grotere gemeenten zijn in trek. Een relatie tussen verplaatsingsafstand en urbanisatiegraad is niet duidelijk waarneembaar. Wel bestaat er een hiermee samenhangend verband tussen urbanisatiegraad en bestemming binnen c.q. buiten de Randstad. Bij verplaatsing binnen de Randstad komt 70% van de bedrijven in een (verstedelijkte) platelandsgemeente terecht tegen 30% in een stedelijke gemeente. Bij een verplaatsing naar een vestigingsplaats buiten de Randstad is het omgekeerde het geval: 70% van de bedrijven komt in een stedelijke gemeente en 30% in een (verstedelijkte) platelandsgemeente.

In de loop van de tijd is een verandering opgetreden in het migratiepatroon. Het aandeel van de bedrijven, dat zich hervestigt in Zuid-Holland neemt toe. Dit gaat gepaard met een afnemende belangstelling voor de Haagse regio. Het Middengebied profiteert hiervan. Ook binnen de Haagse regio is een verschuiving waarneembaar. Aanvankelijk staan vooral Rijswijk en Voorburg in de belangstelling, terwijl de bedrijfsmigratiestroom zich in de tweede helft van de jaren zeventig vrijwel geheel op Zoetermeer richt.

Het migratiepatroon vertoont een duidelijke parallel met de beschikbaarheid van bedrijfsterreinen. Zolang er nog voldoende bedrijfsterrein beschikbaar is richten de bedrijven zich op de randgemeenten van Den Haag. Als de ruimte daar schaars wordt, komt Zoetermeer in de belangstelling. Als ook hier de vestigingsmogelijkheden beperkt worden, neemt de overloop naar het Middengebied toe. Ervan uitgaande dat ondernemers bij verplaatsing voorkeur hebben voor dichtbij gelegen lokaties zou Zoetermeer voor een aantal bedrijven een „second-best” en het Middengebied zelfs een „third-best” lokatie kunnen worden genoemd. De hernieuwde belangstelling voor Zoetermeer in 1979, in een periode dat weer terrein beschikbaar is, ondersteunt deze stelling.

Even belangrijk als de gemeente van bestemming, is de wijk waaruit de bedrijven afkomstig zijn. In figuur 3 en tabel 6 is te zien dat het stadscentrum en de daaromheen gelegen negentiende-eeuwse gordel de belangrijkste expulsielgebieden zijn. Hier liggen veel stadsvernieuwingsgebieden.

Uit een onderzoek van de Grontmij, dat gericht is op de verplaatsingsbehoefte in de komende jaren, blijkt dat vooral de tekortkomingen van de huidige vestigingsplaats de oorzaak vormen van bedrijfsverplaatsingen 8). Het pand zelf is ongeschikt, uitbreidingsmogelijkheden zijn onvoldoende en parkeerruimte is er nagenoeg niet of ontbreekt. In de oudere wijken doen zich der-

Tabel 6. *Bedrijfsverplaatsingen vanuit Den Haag naar gebied van herkomst in procenten van het totaal aantal vestigingen en werkzame personen, 1969-1980 a)*

	Vestigingen	Werkzame personen
Binnenstad	18	13
Negentiende-eeuwse wijken	34	37
Vooroorlogse woonwijken	11	8
Gemengde vooroorlogse wijken	20	22
Naoorlogse wijken	4	3
Industriewijken	11	13
Overige wijken	3	4
Totaal	100	100

a) Ten gevolge van afrondingen kunnen bij optellen kleine verschillen ontstaan.

gelijke problemen in sterkere mate voor dan elders. Uit het onderzoek van de Grontmij blijkt ook dat de voorkeur voor een nieuwe vestigingsplaats uitgaat naar een industrieterrein. De belangstelling voor hervestiging in andere woonwijken, subcentra en winkelstraten is minimaal.

Conclusie

Den Haag, van oudsher onze residentie, heeft een werkgelegenheidsstructuur, die sterk wordt gedomineerd door de non-profitsector. In tegenstelling tot Amsterdam en Rotterdam is er bovendien nauwelijks sprake van een industriële traditie. Door de sterke groei die de non-profitsector aan het einde van de jaren zeventig heeft doorgemaakt is in tegenstelling tot Amsterdam en Rotterdam het werkgelegenheidsverlies tot staan gebracht. In 1981 is deze „gunstige” ontwikkeling echter weer omgeslagen. Door de sterk gestegen werkgelegenheidsverliezen in de industrie en de bouw kan de non-profitsector dit niet meer compenseren. Gevreemd moet worden dat Den Haag in de komende jaren nog zwaardere klappen zal krijgen als de plannen van het kabinet-Lubbers om het aantal ambtenaren in te krimpen tot uitvoering worden gebracht.

De teruggang zal nog worden versterkt door de te verwachten bedrijfsmigratie in de komende jaren. In het reeds genoemde onderzoek van de Grontmij is het belang van bedrijfsterrein als nieuwe vestigingsplaats naar voren gekomen. In de afgelopen jaren is de Haagse regio herhaaldelijk geconfronteerd met een tekort aan bedrijfsterreinen. In de tweede helft van de jaren zeventig neemt het aantal bedrijven dat de regio verlaten heeft dan ook toe. Om het werkgelegenheidsverlies voor de Haagse regio zoveel mogelijk te beperken en om de suburbanisatie richting Middengebied tegen te gaan is het van belang dat rond Den Haag voldoende bedrijfsterrein ter beschikking komt. Nu de mobiliteit door de recessie tijdelijk beperkt is, mag de planvorming niet stagneren.

Han Olden
Martin Stijnenbosch

8) Grontmij, *Bedrijfsverplaatsingsonderzoek in de Haagse regio*, november 1981.